

ЗОМИНСУВ ҲАВЗАСИНИНГ АЛОҲИДА МУҲОФАЗА ҚИЛИНАДИГАН ҲУДУДЛАРИДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ғозиева Матлуба Тургуновна

Жиззах политехника институти
қошидаги академик лицей директори
matlubagaziyeva@gmail.com

Ғўдалов Миркомил Равшанович

Жиззах давлат педагогика
университети География ва
иқтисодий билим асослари кафедраси
мудир, доцент
MirkomilGudalov78@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада, Зоминсув ҳавзасида алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудларда, хусусан Зомин миллий табиат боғида табиат ва экотуризм масалаларининг ўзаро уйғун ҳолда ривожлантириши масалалари ўрганиб чиқилган.

Калим сўзлар: Зоминсув ҳавзаси, алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар, Зомин миллий табиат боғи, маҳаллий ва хорижий туризм, рекреация фаолияти, Табиат солномаси.

Annotation: In this article, the issues of harmonious development of nature and ecotourism in the specially protected areas of the Zamin basin, in particular, in the Zamin National Nature Park, are studied.

Key words: Zaminsuv basin, specially protected areas, Zamin National Nature Park, domestic and foreign tourism, recreation activities, Nature Annals.

Зоминсув ҳавзаси табиати ранг-баранг ва бетакрордир. Зоминсув ҳавзасини бошқа ҳавзалар билан таққосланганда ҳам табиатини нисбатан яхши сақланиб қолгани билан ажралиб туради. Бунинг асосий сабаби, ҳавзада Зомин миллий табиат боғи ва Зомин кўриқхонасининг жойлашганлиги ва қолаверса, ўрмон хўжаликларини ҳам борлиги боис - антропоген таъсирларга кам учраганлигидир.

Зоминсув ҳавзасининг умумий майдони 1173,8 км² бўлиб, шундан 1144,5 км² муҳофаза қилинадиган ҳудудларга тўғри келади. Бу алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар, ҳавзанинг 705 метрдан то 4033 метргача бўлган баландлик минтақаларига тўғри келади (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Зоминсув ҳавзасида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар ҳақида маълумотлар

т/р	муҳофаза қилинадиган ҳудудлар	майдони, га	майдон, фоиз	денгиз сатҳидан баландлиги, м
1	Зомин миллий табиат боғи	23429,2	20	1300-4033

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

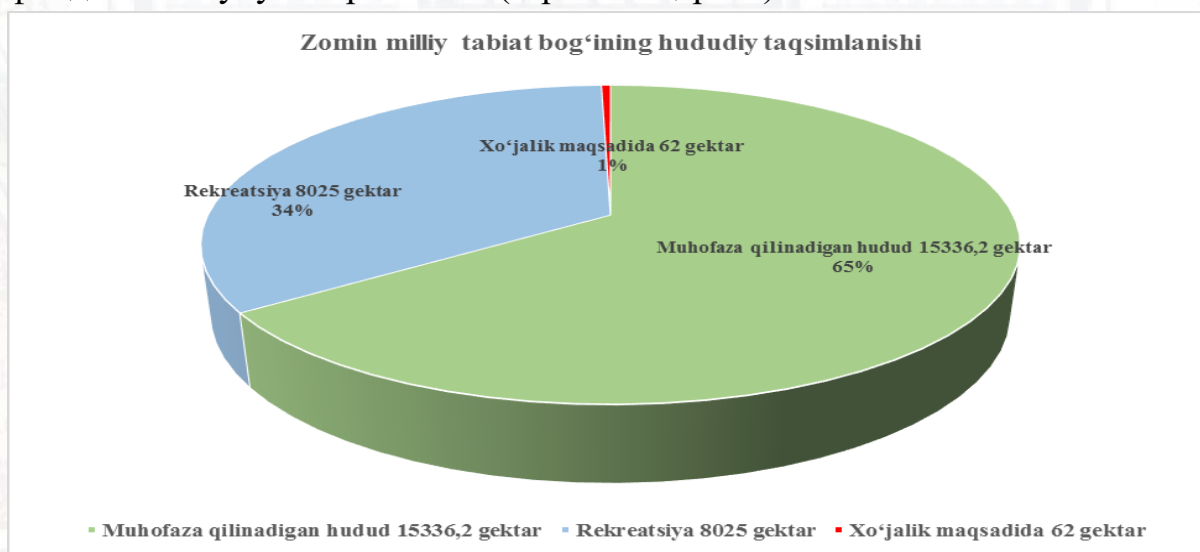
2	Зомин кўриқхонаси	26921,0	24	1760-3561
3	Зомин ўрмон хўжалиги	64106,2	56	705-2400
	Жами:	3	100	

Зомин миллий табиат боғи – Зомин тоғ-ўрмон минтақасида қишки спорт турлари маркази, спорт соғломлаштириш мажмуаси тарзида 1976 йил 8 сентябрда ташкил этилган. 1978 йилда “Ўзбекистон халқ боғи” номи берилган. 1993 йилдан бошлаб Зомин миллий табиат боғи деб аталади.

Зомин миллий табиат боғи ҳудуди кўриқхона, рекреация ва бошқа тарздаги зоналарга бўлинади. Зомин миллий табиат боғининг кўриқхонага айлантирилган зонасида давлат кўриқхоналари учун назарда тутилган режим ўрнатилган. Бу зонада ҳар қандай хўжалик, рекреация фаолияти юритиш тақиқланади. Юқори ташкилот томонидан тасдиқланган дастур асосида олиб борилган илмий тадқиқот ишлари бундан мустасно.

Зомин миллий табиат боғининг рекреация зоналари табиий объектлар ва мажмуаларнинг ҳолатига қараб турли режимдаги участкаларга бўлиниши мумкин, маҳаллий ва хорижий туризм билан шуғулланишга, аҳолини соғломлаштириш мақсадида фаолият кўрсатишга рухсат этилади.

Миллий табиат боғининг майдони 23429,2 га бўлиб, 15336,2 га кўриқхона, 8025 га рекреация ва 62 га ҳудуди хўжалик мақсадида фойдаланиш учун ажратилган (1-расмга қаранг).

1-расм

Зомин миллий табиат боғининг зоналарга бўлиниши

Зомин миллий табиат боғи Туркистон тоғининг шимолий ёнбағирида, Зоминсув ҳавзасида, хушманзара ва хилма-хил вертикал ландшафт минтақаларидан ташкил топган. Ноёб ва типик ландшафтлар

билан бирга арча ўрмонлари экологик тизимларнинг бир бутунлиги, бу ҳудудда антропоген омиллар кам, ҳатто таъсир этилмаган табиий комплексларнинг кўплиги миллий табиат боғини ташкил этишга асосий сабаб бўлди.

Зомин миллий табиат боғи тасарруфига Зомин тоғлари, Помир ва Олой тоғ тизмаси, жумладан, Туркистон тизма тоғлари ғарбий қисмининг шимолий тармоқлари киради. Зомин тоғлари унчалик баланд эмас. Шимолий қисми денгиз сатҳидан 1000 метр, жанубий қисми эса 4033 метргача баланд. Тўғри, бу тоғларда на абадий қорлар бор, на музлик бор. Лекин шунга қарамай, унинг беқиёс манзаралари туристларда ижобий таъсурот қолдиради.

Шундай қилиб, Зомин миллий табиат боғи Туркистон тизмасининг шимолий ёнбағирида жойлашиб, унинг ғарбий чегараси Ғўралашсой ва Бойқўнғирсой сойларининг сув айирғичидан ўтади. Бу чегара Бахмал ва Зомин туманларининг чегаралари бўлиб ҳам хизмат қилади. Шимолий чегараси Зоминсув ва Еттикечув сойларининг қуйилиш жойидан, Дуғоба қишлоғи параллелидан ўтади. Шарқий чегараси Ўзбекистон ва Тожикистон Республикалари давлат чегарасига тўғри келади. Жанубий чегараси эса Тожикистон давлат чегараси, яъни Туркистон тизмасининг сув айирғичи орқали ўтади.

Зомин миллий табиат боғи ҳудуди ва унинг буфер зонасида бир неча қишлоқлар жойлашган. Жумладан, миллий табиат боғининг шимолида Еттикечув, Қоронғисой, Тоғтерак, Ўриклисой, жанубида Қашқасув ва Қизилмозор қишлоқлари бор. Миллий табиат боғи билан Зомин туман маркази орасидаги масофа – 49 км. Миллий табиат боғига энг яқин темирўл станцияси Даштобод ўртасидаги масофа – 62 км.

Зомин миллий табиат боғи ҳудудининг асосий қисми ўртача баландликдаги тоғлар эгаллаган. Бу ердаги кўплаб тизма тоғлар тор ва чуқур, баъзан 700 метргача етадиган даралар билан алмашилиб туради. Тоғларнинг тик қояли ёнбағирларида шамол ҳосил қилган ажойиб шакллар, сизот сувлари туфайли вужудга келган ғорлар бор.

Тоғ минтақасида дарахтлардан арчазорлар кенг майдонни эгаллайди. Арчазорлар асосан 3000 м баландликкача бўлган жойларда кўпроқ учрайди. Арчанинг қуйидаги уч тури - Зарафшон (ўрик арча) арчаси, ярим шарсимон (саур арча) ва Туркистон (қора арча) арчаси ўсади. Арчазорлар кўпроқ нисбатан қурғоқчил ва тошлоқ ерларда учрайди ва аста-секин ўсиб,

бўйи 20 метргача етиб, минг йилдан ортиқ яшайди. Арчазорлар тагида эса ҳар хил ўтлар ва буталар ўсади.

Энг яхши арчазорлар унумдор, сернам, тупроқли, ясси тоғ ёнбағирларида учрайди ва уларнинг йиллик фитомахсулдорлиги 220 т/га ни ташкил этади. XX-асрга қадар Зоминсув ҳавзасида арчазорлар алоҳида муҳофаза қилинмаганлиги ва улардан қурилиш материаллари ҳамда ўтин сифатида аёвсиз фойдаланиш натижасида, айниқса, Еттикечув ҳавзасида арчазорлар майдони камайиб, арчалари сийраклашиб кетган.

Ҳавзадаги арчазорларни илмий ва амалий жиҳатдан ўрганиш мақсадида, Кўлсой бўйида Ўрта Осиё ўрмон хўжалиги институтининг илмий таянч пункти ташкил қилинган. Бу таянч пунктида ўрмончилик илмий текшириш институти 1929 йилдан буён илмий кузатиш ва тажрибалар олиб бормоқда.

Зомин миллий табиат боғида ландшафтлар муҳофазасининг илмий асосларини ишлаб чиқиш, ноёб ва йўқолиб бораётган ўсимлик ва ҳайвон турларини таҳлил қилиш ва тегишли тадбирларни амалга оширишга қаратилган, ҳудуддаги ҳайвонот ва ўсимлик дунёси асосий турларининг ҳисоботини юритилмоқда.

Зомин миллий табиат боғи “Табиат солномаси”ни тасдиқланган дастур бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борилади. Илмий тадқиқот ишларининг натижалари “Табиат солномаси” нинг тегишли бобига киритилмоқда. Ўсимликлар дунёсини инвентаризация қилиш бўйича Зомин миллий табиат боғида 75 оилага мансуб 440 туркум ва 1107 тур ўсимликлар аниқланди.

Зомин миллий табиат боғининг 2023 йилдаги “Йиллик ҳисобат”ларида, Ўзбекистон “Қизил китоб” ига киритилган 25 турдаги ўсимликлар муҳофаза қилиниши қайд қилинган (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Зомин миллий табиат боғида Ўзбекистон “Қизил китоб”ига кирган ўсимликлар рўйхати

№	Ўзбекча номи	Русча номи	Лотинча номи
1	Айиқтовондошлар	Лютиковые	Ranunculaceae
2	Оқ парпи	Аконит таласский	Aconitum talassicum Popov.
3	Бурчоқдошлар	Бобовые	Fabaceae
4	Кнорринг астрагали	Астрагал Кнорринг	Astragalus knorringianus Boriss.
5	Пуфак астрагал	Астрагал тонкопузырчатый	Astragalus leptophysus Vved.
6	Беллолипов астрагали	Астрагал Беллолипова	Astragalus belolipovii Kam ex

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

			F.O. Khass
7	Соябондошлар	Зонтичные	Apiaceae (Umbelliferae)
8	Сумбул ковраки	Ферула мускатная	Ferula sumbul (Kauffm.) Hook.f.
9	Федченко ковраги	Ферула федченковская	Ferula fedtschenkoana Koso-Pol.
10	Лоладошлар	Лилейные	Liliaceae
11	Қардошли лола	Тюльпан родственный	Tulipa affinis Botschantz.
12	Чангчиситукли лола	Тюльпан волосистотычиночный	Tulipa dasystemon Regel
13	Корольков лоласи	Тюльпан Королькова	Tulipa korolkowii Regel
14	Савринжондошлар	Безвременниковые	Colchicaceae
15	Кесселринг савринжони	Безвременник Кесселринга	Colchicum kesselringii Regel
16	Ширачдошлар	Асфоделиевые	Asphodelaceae
17	Нор ширач	Ширач мощный	Eremurus robustus Regel
18	Яшилгулли ширач	Ширач зеленоцветный	Eremurus chloranthus Popov
19	Қоқиўтдошлар	Астровые	Asteraceae
20	Шубҳали каррак	Кузиния сомнительная	Cousinia haesitabunda Juz.
21	Жиззах карраги	Кузиния джизакская	Cousinia dshisakensis Kult.
22	Шилвидошлар	Жимолостные	Caprifoliaceae
23	Ғалати учқат	Жимолость странная	Lonicera paradoxa Pojark
24	Ялпиздошлар	Яснотковые	Lamiaceae
25	Сархуш бозулбанг	Зайцегуб опьяняющий	Lagochilus inebrians Bunge

Зомин миллий табиат боғи худудида биологик хилма-хиллигини сақлаш ва уларнинг турларини ўрганиш бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Миллий табиат боғида сут-эмизувчиларнинг 30 тури, судралиб юривчиларнинг 14 та, қушларнинг 102 та тури мавжуд бўлиб, шундан 4 та тур хайвонлар (Тянь-шань қўнғир айиғи, Туркистон силовсини, қор қоплони ва тоғ архари), 6 та тур қушлар Ўзбекистон “Қизил китоб” ига киритилган.

Ҳозирги вақтда Зомин миллий табиат боғида қуйидаги тадқиқот ишлари олиб борилмоқда:

- ўсимликлар фенологиясини ўрганиш;
- фойдали ўсимликларни аниқлаш ва гербарий тайёрлаш;
- доривор ўсимликлар ва уларнинг тарқалиш жойларини, захирасини аниқлаш ва харитада белгилаш;
- кенг тарқалган ўсимлик оилаларини аниқлаш;
- камёб ва йўқолиш арафасидаги ўсимлик турларини аниқлаш;

- хайвонлар фенологиясини ўрганиш;
- муҳофаза остига олинган хайвон турларини ўрганиш;
- рекреацион зоналарда инсон ва табиат муносабатлари мониторингини доимий равишда олиб бориш;
- экосўқмоқ йўналишларини аниқлаш ва схематик карталарини ишлаб чиқиш.

Зомин миллий табиат боғида дарахт ва буталарни кесиш (дарахтларни соғломлаштириш мақсадида кесиш бундан мустасно), мол киритиш, бегона шахсларнинг кириши, кимёвий ўғит препаратлар қўллаш, ерларни ижарага бериш, геологик қидирув ишларини олиб бориш, ем-хашак тайёрлаш, ов қилиш, балиқ тутиш, ёввойи хайвон ва паррандаларнинг маконига путур етказиш қатъиян ман этилади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Alibekov L.A. Zomin milliy bog‘i va geoeologik muammolar yechimining geografik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013 y.
2. Ғозиева М.Т. “Зомин” туристик-рекреацион зонаси ва уни ривожлантириш йўллари. О‘zbekistonda geografik tadqiqotlar: innovatsion g‘oyalar va rivojlanish yo‘llari. Respublika ilmiy–amaliy konferensiya. Jizzax. 2023-yil 4-noyabr
3. G‘o‘dalov M.R., Muxamedov O.L. Tabiatni muhofaza qilish: muammo va yechimlar. Guliston 2021 y
4. G‘o‘dalov M., G‘oziyeva M. Ways to develor modern ecoturism in the Zamin basin. International engineering journal for research & development. Vol – 5, Issue – 7, 2020 India.
5. Ходжаев Б.А, Ҳазраткулов Ҳ. Ҳ. Зомин миллий табиат боғида табиатни муҳофаза қилишнинг илмий-амалий аҳамияти. Ўзбекистонда географик тадқиқотлар: Инноватсион ғоялар ва ривожланиш йўллари мавзусидаги Республика илмий–амалий конференцияси материаллари Жиззах, 2023.